

O'ZBEK MADANIY MEROSIDA SALOMLASHISHNING ANTROPOLOGIK XUSUSIYATLARI

Narziyev Nabijon Normurodovich

Toshkent Kimyo xalqaro universiteti, Tarix kafedrası dots. v.b., PhD.

e-mail: nabinarziev04@gmail.com

Annotatsiya. *Ushbu maqolada o'zbeklar muloqot madaniyatining salomlashish etiketlariga doir mulohazalar beriladi. Shuningdek, ushbu masala jahon etnologiyasi misolida qiyosiy taxlil etilgan. O'zaro munosabatlarning tarixiy, diniy omillari ochib berilgan.*

Kalit so'zlar: *etiket, "ajtish", "ajtig'", antropologiya, ijtimoiy vaziyat, Futuvvatnomai sultoni, salam, madaniyat ibtidosi.*

Аннотация. *В данной статье рассматривается этикет приветствия узбекской культуры общения. Также данный вопрос сравнительно анализируется на примере мировой этнологии. Выявлены исторические и религиозные факторы взаимоотношений.*

Ключевые слова: *этикет, «айтиш», «айтиг», антропология, социальная ситуация, Футувватномаи султаны, салам, начало культуры.*

Abstract. *This article discusses the greeting etiquette of Uzbek communication culture. Also, this issue is comparatively analyzed on the example of world ethnology. The historical and religious factors of mutual relations are revealed.*

Key words: *etiquette, "ajtish", "ajtig", anthropology, social situation, Futuvvatnamai sultani, salam, beginning of culture.*

Ma'lumki, salomlashish har bir xalq muloqot madaniyatining ibtidosi bo'lib, unni o'zining xususiyatiga ko'ra, lokal, milliy va umuminsoniy ko'rinishlarga ajratish mumkin. Salomlashish insonlar o'rtasida o'zaro totuvlik, do'stlik, birdamlik va muhabbat rishtalarini mustahkamlaydi.

Salomlashish bilan insonlar o'rtasida iliq munosabatlar, o'zaro hurmat, bir-biridan xotirjamlik, tinchlik-xavfsizlik va sog'-omonligini bilishga harakat qilingan. Bu bilan salomlashish o'zining jamiyatdagi ijtimoiy ahamiyati belgilanadi. Bugungi kunga kelib mazkur odat umuminsoniy madaniyatda yagona ko'rinishga ega bo'lsa-da, har bir xalqning an'naviy turmush tarzida o'ziga xos tartiblarga ega ekanligi bilan ajralib turadi.

O'z o'rnida shuni qayd etish kerakki, ba'zi xalqlarda salomlashilganda, ikki kaftni birlashtirib, kichik, o'rta va chuqur ta'zim qilinsa, ayrimlarda ikkala qo'llarini yonboshlariga osiltirib, bir-birlariga qarab engashib qo'yadilar, yana boshqalari esa ushbu holatni qo'llarini tizzalariga qo'yib amalga oshiradi. Masalan, hindu qabilalarida ikki inson ko'rinishida, avval tiz cho'kib, so'ngra yaqin kelib, bir-birlarini hidlab qo'yish kabi ko'plab odatlarni misol sifatida keltirish mumkin. Shuningdek, bunday salomlashish

jarayonida so'z orqali yoki so'zsiz anglanadigan iboralar qo'llaniladi. Jumladan, "bir havodan nafas olaylik", "qo'limda qurolim yo'q", "joning omonmi", "yeguliging bormi", "qorning to'qmi", "tanangda quvvating bormi", "kulbang butmi", "o'lim yo'qmi", "sog'liging yaxshimi" kabi lug'aviy iboralar an'anaviy muloqot jarayonida keng qo'llaniladi.

O'zbeklarda salomlashish odati va tartiblari uzoq tarixga borib taqaladi. Tarixiy manbalarda salomlashish madaniyati bo'yicha ko'plab ma'lumotlar qayd qilingan. Jumladan, Mahmud Qoshg'ariyning "Devonu lug'otit turk" asarida salomlashish va so'rashish odati "ajtish", "ajtig'" nomlari bilan qayd etilgan

[1, 136 b.].

Islom dinining muqaddas kitobi hisoblangan Qur'oni Karimning bir nechta oyatlarida bu haqdagi ma'lumotlar keltirilgan. Jumladan, "Qachonki, sizga bir salomlashish ila salom berilsa, undan ko'ra yaxshiroq alik oling yoki xuddi o'zidek javob bering" deb qayd qilingangan [2, 91 b.].

Musulmonlarning salomlashida eng ko'p "Assalomu alaykum" (arabcha السلام عليكم – "tinchlik sizga"), javobi "Va alaykum assalom" (arabcha وَعَلَيْكُمْ لَسَّلَامٌ – "sizga ham tinchlik") iborasi qo'llaniladi. Arab tilida salomlashishning birlik va ko'plikda hamda jins bo'yicha farqli jihatlari bor. Jumladan:

as-salamu alayka (عَلَيْكَ السَّلَامُ – tinchlik senga) – bir erkak insonga murojaat qilinganda;

as-salamu alayki (السَّلَامُ عَلَيْكَ – tinchlik senga) – bir ayol insonga murojaat qilinganda;

as-salamu alaykuma (السَّلَامُ عَلَيْكُمَا – tinchlik sizga) – jinsidan qat'iy nazar ikki insonga murojaat qilinganda;

as-salamu alaykunna (السَّلَامُ عَلَيْكُنَّ – tinchlik sizga) – uch yoki undan ortiq ayollarga murojaat qilinganda;

as-salamu alaykumu (السَّلَامُ عَلَيْكُمْ – tinchlik sizga) – kamida bitta erkak bo'lgan uch yoki undan ortiq kishidan iborat guruh yoki eng yuqori davlat lavozimidagi shaxslarga murojaat qilinganda [3].

"Assalomu aleykum" iborasi dunyoning 40 dan ortiq mamlakatida rasmiy salomlashish jumlasini hisoblanadi. Undan 500 dan ortiq millat va elatlar foydalanadi.

Salomlashishning lisoniy manzarasi. Musulmon xalqlari singari o'zbeklarda ham insonlar bir-biri bilan ko'rishganda: "assalomu alaykum" yoki "salom alaykum" iborasini qo'llaydi.

XV asrda yashagan alloma Husay Voiz Koshifiy o'zining "Futuvvatnomai sultoniyy" asarida salomlashishning lisoniy manzarasiga doir fikrlar bildirib, jamoaga nisbatan "As salomu alaykum" deb, bir insonga qarata esa "As salomu alayka" yoki "salomu alayk" deyish zarurligini ta'kidlaydi [4, 91 b.].

Boshqa manbalarni o'rganish va dala tadqiqotlari kuzatuvlari shuni ko'rsatadiki, o'zbeklar orasida salomlashishning jamoaga nisbatan qo'llanadigan "As salomu alaykum" va "salom alaykum" shakli keng tarqalgan bo'lib, birlikda qo'llaniladigan shakli deyarli uchramaydi. XIX asrning ikkinchi yarmida yashagan o'zbeklar kundalik hayotda bir-birlari bilan ko'rishganda: "salom", "As salomu alaykum" deb murojaat qilganligi manbalarda qayd etilgan [5, 25-31 b.]. Ya'ni, salom berishning birlik shakli "As salomu alayka" yoki

“salomu alayk” shaklida aholi orasida qo‘llanilmagan. Bizningcha, o‘zbeklar muloqotida “siz” deb murojaat qilishning yuqoriligi aholi orasida salomlashishning jamoaga nisbatan qo‘lanadigan shaklini keng tarqalishiga sabab bo‘lgan. Diniy tavsifga ko‘ra, salom beruvchi “Assalomu alaykum” desa, “Va aleykumus-salomu va rahmatulloh” deb alik olinadi. Agar u “Assalomu alaykum va rahmatulloh” deb salom bersa, “Valeykumus-salomu va rahmatullohi va barakatuh” deb alik olinadi. Salom beruvchi “va barakatuh” qo‘shimchasini ham qo‘shsa, alik oluvchi ham faqat o‘sha qo‘shimchani qo‘shadi

[2, 91 b.].

Etnolingvistik tavsifiga ko‘ra, salom beruvchi va qabul qiluvchilar o‘rtasida turli vaziyatlarda, yoshi, jinsi, xo‘jalik hamda kasbiy faoliyati, ijtimoiy va madaniy voqeilikdan kelib chiqib, salom bergandan so‘ng an’anaviy so‘z hamda iboralardan keng foydalaniladi. Jumladan, salom beruvchi inson: “Yaxshi dam oldingizmi”, “Sog‘liqlaringiz yaxshimi?”, “Tuzukmisiz?”, “Omonmisiz”, “Xirmonga baraka bersin”, “Xush kelibsiz”, “Bayram muborak bo‘lsin”, “Juma muborak bo‘lsin”, “Hayit muborak bo‘lsin”, “Sabr tilayman” kabi jummalarni aytsa, alik oluvchi tomonidan ham aynan shunday iboralar qo‘llanishi kuzatiladi.

O‘zbeklarning salomlashish odatlarining lisoniy tavsifiga ko‘ra, “qalay” (“qanday”) va “yaxshi” so‘zlarining ko‘p qo‘llanishi bilan ajralib turadi. Birinchi salom bergan inson suhbatdoshidan hol-ahvol so‘rashdan avval “qalay” so‘zini aytib, keyin uning sog‘ligi, otanasi va qarindoshlarining omonligi haqida so‘raydi. Bunga javoban, “yaxshi”, “rahmat” so‘zlari dastlab aytilib, o‘zi va yaqin qarindoshlari haqida an’ana bo‘yicha so‘raydi. Salomlashishdagi ushbu lisoniy tavsif qo‘shni qozoq va qoraqalpoq xalqlarida ham xuddi shu mazmunda qo‘llaniladi [6].

O‘zbeklar an’anaviy salomlashishining lisoniy tavsifida oila a‘zolari va yaqinlarini sog‘ligini so‘rash ham yetakchilik qiladi. Ularga nisbatan “esonmi” (esanmi), “omonmi” iboralari ham ko‘proq qo‘llaniladi. Bu qadimgi turkiylarga xos murojaat shakli bo‘lib, Mahmud Qoshg‘ariyning “Devonu lug‘otit turk” asarida “esan” atamasi “eson, sog‘” ma‘nolarini anglatib, “esanmisan” iborasi “sog‘misan”, “salomatmisan” ma‘nolarida qo‘llanilgan [1, 106 b.].

Umuman olganda, muloqotda salomlashishning lisoniy tavsifida salomdan so‘ng o‘zaro bir-birlari, so‘ngra oila a‘zolari va yaqinlarining sog‘lig‘i, kasb-kori hamda xo‘jalik faoliyatlarini so‘rash omili yetakchilik qiladi. O‘tkazilgan etnosotsiologik so‘rovnomada [7] “Siz bilan hol-ahvol so‘rashayotgan insonlarning qanday fikrlar bildirishlarini yoqtirasiz”, deb berilgan savolga respondentlarning 62 foizi “sog‘ligim haqida so‘rasa”, 32 foizi “Oila a‘zolarim haqida so‘rasa” deb javob bergan. Yoki “Siz bilan hol-ahvol so‘rashayotgan insonlarning qanday fikrlar bildirishlarini yoqtirmaysiz” degan savolga 20–30 yoshdagi respondentlarning 76 foizi “nima ishlar bilan bandligimni so‘rasa”, 30–40 yoshdagi respondentlarning 79 foizi esa “daromadim bilan qiziqsa”, “Turli hazillarni qilishi” deb javob berdi [8].

So‘rovnoma natijalari shuni ko‘rsatadiki, salomlashish vaqtida o‘zaro bir-biri, oila a‘zolari va qarindoshlarining sog‘ligini bilish, tinch-totuv yashayotganliklarini aniqlashga qaratilgan so‘zlardan kengroq foydalanilish an’anaviy turmushda ko‘proq saqlanib qolgan.

Dala tadqiqotlarida qishloq aholisi o'rtasida salom berib, hol-ahvol so'rashmasdan o'tib ketishlik hurmatsizlik belgisi sifatida qaralgan. Xozirgi kunda ko'pchilikning transport vositalarida harakat qilishi bunday ko'rinishdagi munosabatlarning ko'payishiga olib kelgan [9].

Salomlashishda amal qilinadigan xatti-harakatlar. Bu jihatdan dunyo xalqlarida o'ziga xos odat va an'analar shakllangan. Masalan, yaponlarda salomlashish jarayonida yosh, jins va ijtimoiy mavqeining ahamiyati katta bo'lib, buni salomlashish vaqtida qilinadigan ta'zimlari bilan ko'rsatadilar. Ta'zimning tez yoki uzoq ushlab turilishiga ko'ra qisqa yoki chuqur kabi guruhlarga bo'lish mumkin. Uzoq va chuqur ta'zim qilish odati suhbatdoshga nisbatan katta hurmat deb qaraladi. Qadimgi turkiylarda keng tarqalgan maqollardan biri "Esonda eshoq juq", ya'ni "sog'likda nolish yo'q" degan ma'noni anglatib, unga ko'ra, o'zaro munosabatlar jarayonida shoshilmaslik va hovliqmaslikka ishora qilingan [1, 106 b.].

O'zbeklarning salomlashish vaqtida kuzatiladigan xatti-harakatlarida hududiy va yosh xususiyatlaridan kelib chiqqan farqlarni kuzatish mumkin. Tarixiy manbalarda suhbatdoshga nisbatan salomlashish vaqtida kamtarinlik va samimiyligini ko'rsatish xulqi yetakchilik qilishi alohida ta'kidlanadi [10]. Ba'zi tarixiy manbalarda qanday vaziyatlarda salom berishlik va bermaslik, salomlashish vaqtida xatti-harakatlar hamda odoblar xususida ma'lumotlar keltiriladi.

Xulosa o'rnida shuni ta'kidlash kerakki, o'zbeklar muloqot madaniyatidagi salomlashish etiketlarida etnolokal xususiyatlari mavjud bo'lib, undagi odatlarni amalga oshirishda vaziyat, yosh darajasi hamda ijtimoiy omillarning alohida e'tiborga olinishi bilan farqlanishini kuzatish mumkin. Salomlashish va xayrlashish odobiga bepisand munosabatda bo'lish yoki munosabat bildirmaslik o'zbeklar antropologiyasida ijtimoiy zid voqea sanalib, bu tarbiyasizlik hamda an'analarni tahqirlash kabi salbiy illat sifatida qaraladi.

O'zbeklar antropologiyasida salomlashish odatida salom berish yoshlarning kattalarga nisbatan aytilgan va sharq mintalitetiga ko'ra kichikning kattaga bo'lgan hurmati bilan izohlandi. XX asr davomida o'zbeklar ijtimoiy-siyosiy hayotida sodir bo'lgan o'zgarishlar, muloqot madaniyatida asrlar davomida saqlanib kelgan etiket qoidalari: oila a'zolari o'rtasidagi, yoshga oid stereotib, genderlik bilan bog'liq munosabatlarni o'zgartirgan. Globalizatsiya jarayonlari bu jihatlarni yanada tezlashtirib, aholi orasida salbiy qarashlarni keltirib chiqargan. Muloqotdagi salomlashish etiketlarida "yangicha modalar"ni keltirib chiqargan. Yot odatlarga nisbatan yosh avlod harakatlarida chekinish, bajarmaslik tushunchalari o'rnini odatiy hol degan qarash kengayganligini ko'rsatadi.

FOYDALANGAN ADABIYOTLAR:

1. Maxmud Qoshg'ariy. Devonu lug'otit turk. – Toshkent: Fan, 1960. T.1. – B. 136.
2. Qur'oni Karim. “Niso” surasi. 86-oyat / Shayx Abdulaziz Mansur tarjimai va tafsiri. – Toshkent, 2009. – B. 91.
3. https://ru.wikipedia.org/wiki/as-salyamu_aleykum
4. Husay Voiz Koshifiy. Futuvvatnomai sultoniy.... – B. 66.
5. Nalivkin V., Nalivkina M. Ocherk bita jenshini..... – S. 25–31.
6. Meyrmanova G. A. Kultura obsheniya u kazaxov: transformatsiya traditsionnogo etiketa. Diss. k.i.n. – M., 2008.; Utebayev M. B. Traditsionnoye i novoye v etikete karakalpakov (etnograficheskiy analiz). Avtoreferat dissertatsii doktora filosofii (PhD) po istoricheskim naukam. – Nukus, 2020.
7. Salomlashishga oid so'rovnoma ishtirokchilar yosh darajasidan kelib chiqib, ikki guruxga ajratildi: 20–30 va 30–60 yoshgacha bo'lingan.
8. Etnosotsiologik so'rovnoma natijalari. Toshkent shahri. 2013 yil.
9. Dala yozuvlari. Farg'ona viloyati Yaypan shahri va Islom qishlog'i. 2018 yil.
10. G'iyosiddin Xondamir. Makorim ul-axloq. – Toshkent, 2015. – B. 99.